

ลิเกวิทยุ อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา: ความบันเทิงที่เหลือเพียงความทรงจำ

Thai Traditional Radio Dramatic Performance,
Sena District, Phranakhon Si Ayutthaya Province:
The Entertainment Leaving Only a Memory

เคมีวันต์ นาทฏการจณดิษฐ์ / Khemawan Nattakarnjanadid
ศิลปินและนักวิชาการอิสระ
Freelance Artist and Researcher

ภานุพงศ์ นวลไย / Phanupong Nuanyai
ศิลปินและนักวิชาการอิสระ
Freelance Artist and Researcher

วันที่รับบทความ 7 เมษายน 2564 / แก้ไขบทความ 12 กรกฎาคม 2564 / ตอบรับบทความ 4 สิงหาคม 2564

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากิจการลิเกวิทยุในอำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยมีวิธีการศึกษาด้วยการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารอ้างอิงทั่วไป เอกสารชั้นปฐมภูมิ และเอกสารชั้นทุติยภูมิ รวมถึงการลงพื้นที่เก็บข้อมูลเชิงสัมภาษณ์จากเจ้าของกิจการ โดยผลการศึกษาพบว่า อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เคยมีคณะลิเกวิทยุ จำนวน 2 คณะ คือ คณะลิเกวรมิตรบ้านแพน และคณะสมพงษ์ลูกบ้านแพน ที่ในอดีตเคยใช้พื้นที่ทางสื่อวิทยุในการสร้างชื่อเสียง และขยายกลุ่มลูกค้าให้กว้างขึ้น ในช่วงระยะเวลา พ.ศ.2525-2535 ถึงแม้ว่าต้นทุนในการผลิตและเช่าพื้นที่สื่อจะมีอัตราค่าใช้จ่ายสูง แต่ด้วยค่านิยมของลิเกซึ่งมีอยู่ทั่วไป และจุดแข็งของสื่อวิทยุที่มีลักษณะเป็นสื่อรุก สามารถเข้าถึงกลุ่มผู้คนจำนวนมาก แม้ในพื้นที่ที่การคมนาคมเป็นไปด้วยความลำบาก ทำให้มีห้างร้านต่าง ๆ สนใจให้การสนับสนุนทุนทรัพย์เพื่อใช้ในการดำเนินงานเป็นจำนวนมาก โดยมีเงื่อนไขคือ คณะลิเกนั้นจะต้องช่วยโฆษณาผลิตภัณฑ์หรือร้านค้าของตนเป็นข้อแลกเปลี่ยนทางธุรกิจ ต่อมาเมื่อสื่อโทรทัศน์สามารถเข้าถึงผู้คนได้มากขึ้นและลิเกส่วนหนึ่งเริ่มหันมาใช้สื่อโทรทัศน์แทน ลิเกวิทยุจึงเริ่มเสื่อมความนิยมลง ทำให้ผู้สนับสนุนรายต่าง ๆ เริ่มถอนตัว ส่งผลให้คณะลิเกทั้งสองคณะเกิดปัญหาการขาดแคลนทุนทรัพย์ อันเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ต้องล้มเลิกกิจการลิเกวิทยุ เหลือแต่เพียงคำบอกเล่า ป้ายคณะ และสถานที่ต่าง ๆ เป็นหลักฐานและมรดกความทรงจำในอดีต อย่างไรก็ตามความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความพยายามปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอความบันเทิงสู่ผู้ชมที่สอดคล้องกับค่านิยมของผู้คนในสังคม เพื่อการดำรงอยู่ของลิเกในฐานะของศิลปะการแสดงที่เป็นมรดกภูมิปัญญาอย่างหนึ่งของไทย

คำสำคัญ : ลิเกวิทยุ อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มรดกความทรงจำ

Abstract

This article purpose to study about Thai Traditional Radio Dramatic Performance, Sena District, Phranakhon Si Ayutthaya Province by searching from common references, primary source, and secondary source, included the interviewing Thai Traditional Radio Dramatic Performance owner, Sena District, Phranakhon Si Ayutthaya Province to collect data. It was found that there were 2 Thai Traditional Radio Dramatic Performance troupe: Ruam Mit Ban Pan and Somphong Look Ban Pan. They were widely popular in 1982-1992 by using the radio broadcasting to promote and expand the customer group. Although the cost of production and media rental fee were too high but gaining popularity of like and the strength point of radio broadcasting that could reach to many people without communication problem. Therefore, many shops and stores were interested to support a lot of money for the performance with the following business conditions that like troupes have to advertise their products or shops. Afterwards like troupes changed to use the television media instead of the radio media because of the television media could reach more people. That's why Thai Traditional Radio Dramatic Performance began to decline in popularity and some sponsors withdrew from like troupes. They got into financial problem so they went finally out of their business what left is hearsay, troupes' signs, places, and remembrance. However, from this change showed the attempt to adapt the entertainment presentation pattern in accordance with people popularity for remaining Thai Traditional Dramatic Performance that is an important Thai national art.

Keywords: Thai Traditional Radio Dramatic Performance, Sena District, Phranakhon Si Ayutthaya Province, heritage of remembrance

บทนำ

ลิเก เป็นมหรสพอย่างหนึ่ง และเป็นธุรกิจบันเทิงที่มีผลกำไรขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของผู้ว่าจ้างหรือผู้ชมเป็นสำคัญ การเข้าถึงกลุ่มผู้ชมเพื่อให้เป็นที่รู้จักและจดจำเพื่อให้ได้มาซึ่งการจ้างงานนั้น เป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จของลิเกมาตั้งแต่อดีต แต่เดิมลิเกเป็นมหรสพบนเวทีที่มีลักษณะเป็น “สื่อรับ” คือผู้รับสารจะได้รับความบันเทิงจากการแสดงด้วยการเดินทางเข้ามาหา เข้ามาชมเท่านั้น (กนิษฐา เทพสุด, 2550, หน้า 100) ผู้ชมที่อาศัยอยู่ไกล หรืออาศัยอยู่ในแถบทุรกันดาร จะไม่สามารถเข้าถึงการแสดงได้ แม้ว่าต่อมาการคมนาคมจะสะดวกขึ้น แต่ด้วยวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป ผู้คนเริ่มใช้ชีวิตเร่งรีบมากขึ้น การเดินทางไปรับชมการแสดง หรือรับชมการแสดงในระยะเวลานาน ๆ อาจเป็นอุปสรรค ลิเกจึงจำเป็นต้องมีการปรับตัวเพื่อให้มีลักษณะเป็น “สื่อรุก” ที่จะสามารถเข้าถึงผู้คนได้สะดวกและง่ายดาย ยกตัวอย่างเช่น การใช้สื่อโทรทัศน์เป็นพื้นที่ทำการแสดง ซึ่งปรากฏหลักฐานการออกอากาศครั้งแรก มาตั้งแต่ พ.ศ. 2506 การบันทึกภาพการแสดงลงสื่อ VDO CD DVD เพื่อจัดจำหน่ายให้ลูกค้านำไปรับชม รับฟังตามอัธยาศัยของบริษัทเอกชนต่าง ๆ หรือใน พ.ศ.2563 ที่ประเทศไทยประสบวิกฤตการณ์โรคระบาดโควิด – 19 (COVID - 19) ส่งผลให้

ต้องงดกิจกรรมที่มีการรวมกลุ่มคนจำนวนมาก ๆ นั้น คณะลิเกหลาย ๆ คณะ ที่โดนยกเลิกการว่าจ้างงาน ใช้สื่อโซเชียลมีเดีย เช่น YouTube หรือ Facebook เป็นพื้นที่ทำการแสดง เพื่อเรียกรายได้จากพ่อยกแม่ยก หรือทำการประชาสัมพันธ์คณะให้เป็นที่รู้จัก เป็นต้น

ลิเกวิทยุเป็นรูปแบบการนำเสนออีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 7 แม้ว่าจุดประสงค์แรกของลิเกวิทยุ อาจเกิดขึ้นจากความต้องการยับยั้งความนิยมชมชอบลิเกของคนทั่วไป มาชักนำให้สื่อวิทยุเป็นที่สนใจจริง แต่การที่สื่อวิทยุสามารถเข้าถึงกลุ่มคนจำนวนมากในยุคสมัยที่การคมนาคมเป็นไปโดยลำบาก และมหรสพชนิดต่าง ๆ ยังเป็นสิ่งบันเทิงที่หาชมได้ยาก ลิเกวิทยุจึงนับได้ว่าเป็นสิ่งบันเทิงที่สะดวกและมีต้นทุนในการรับชมรับฟังต่ำ ส่งผลให้เป็นที่นิยมทั้งในกลุ่มผู้ฟังและผู้ประกอบการลิเก ในการยับยั้งสื่อวิทยุในการนำเสนอผลงานการแสดงให้เป็นที่รู้จัก ดังเช่น คณะลิเกรวมมิตรบ้านแพนและคณะลิเกสมพงษ์ลูกบ้านแพน ซึ่งเคยมีชื่อเสียงในฐานะลิเกวิทยุจากอำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นอกเหนือจากการแสดงบนเวทีที่มีคุณภาพ เป็นต้น แต่ในปัจจุบันคณะลิเกทั้งสองคณะกลับล้มเลิกกิจการดังกล่าว ซึ่งปัจจัยที่ส่งผลให้ลิเกทั้งสองคณะตัดสินใจจัดตั้งและล้มเลิกกิจการ รวมถึงขั้นตอนการดำเนินการทั้งการหาทุนทรัพย์ รูปแบบการแสดงและการบันทึกเสียง ตลอดจนผลกำไรของกิจการนั้นนับว่าเป็นประเด็นสมควรแก่การศึกษา เพื่อให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ ตลอดจนข้อมูลที่เป็นดังมรดกทางความทรงจำของอำเภอสนาและจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ประวัติความเป็นมาของลิเก

ลิเก เป็นการแสดงประเภทหนึ่ง สันนิษฐานว่ามีต้นกำเนิดจากการสวดในพิธีกรรมทางศาสนา ปรากฏหลักฐานอยู่ในจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า รัชกาลที่ 5 เกี่ยวกับงานบำเพ็ญพระราชกุศลพระศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์-พระบรมราชเทวีว่า วันที่ 4227 วันจันทร์ ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 8 ปีมะโรง โทศก จุลศักราช 1242 ความว่า “เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย สรงมูรธาภิเศกแล้วเสด็จไปแจกเงินที่หอธรรมสังเวช (ครั้งนี้มีคนมาก ประจวบกัน 2 อย่าง การพระศพอย่าง 1 หัวคำอย่าง 1) แต่ประทับทอดพระเนตรพวกโตะแขกสวดที่อุฎฐวิหารณศาลาก่อน เป็นของขรัวหยาจัดเข้ามาสวดพระเดชพระคุณ รวมพวกโตะที่สวดมนต์ด้วยกัน 47 คน” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2564, vajirayana.org)

การสวดของแขกที่ปรากฏในจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน แม้จะมีรายละเอียดไม่มาก แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นผู้พบเห็นเหตุการณ์นั้น ต่อมาได้ตรัสเล่าถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในจดหมายส่วนพระองค์ ลงวันที่ 9 เมษายน พ.ศ. 2483 ณ บ้านชินนามอน เมืองปิ่น ความว่า “หม่อมฉันไปดูเห็นล้วนเป็นพวกแขกเกิดในเมืองไทย ทราบภายหลังว่าเป็นชายเมืองนนทบุรีนั่งขัดสมาธิถือธำมะนาแขกล้อมเป็นวงจะเป็นวงเดียวหรือสองวงจำไม่ได้แน่ แต่นั่งสวดโยกตัวไปมาสวดเป็นลำนำอย่างแขกเข้ากับจังหวะธำมะนา ได้เห็นเป็นครั้งแรกก็ไม่ผู้เอาใจใส่นัก” (ดำรงราชานุภาพ, 2564, vajirayana.org) และทรงเล่าถวายต่อไป โดยมีเนื้อความว่า ในปีเดียวกันนั้น ได้เสด็จไปงานเฉลิมพระชันษาสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียที่สถานทูตอังกฤษ ทรงทอดพระเนตรเห็นพวกนักสวดแขกชาวไทยนั่งธำมะนาล้อมวงกันสองวงประชันกัน วงหนึ่งกำลังจะเล่นลูกหมัด แล้วนำกลองธำมะนาขึ้นตั้ง จุดเทียนข้างหลังทำเป็นจอหนังแล้วเอาตัวหนังตะลุงเล็ก ๆ ขึ้นขีด ทรงวินิจฉัยเสริมว่าเป็นทำนองเดียวกันกับนักสวดคฤหัสถ์ คือสวดเนื้อหาหลักธรรมพอบเป็นคำ

และแผลงให้สนุกขึ้นจนเป็นเครื่องเล่น ต่อนั้นเมื่อถึงงานพระเมรุสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ที่ท้องสนามหลวง เมื่อพระราชทานเพลิงแล้วทำบุญ 7 วัน ณ พระพุทธนิเวศน์ ได้มีพระญาติมาทูลขอแสดง ยี่เก อย่างแซกซันใหม่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้เล่นตามประสงค์ ซึ่งยี่เกอย่างใหม่นั้น มีลักษณะคือปลูกปะรำเหมือนอย่างโรงละคร มีพวกแขกหรือไทยแต่แต่งตัวเป็นแขกถือร่มนานั่งเป็นวง อยู่หน้าโรงแทนปีพาทย์ พอตีระฆังมาพร้อมกับการลั่นแบบแขกโหมโรงเสร็จ มีแขกออกมาเต้นพร้อม กับร้องลั่นไปด้วยครู่หนึ่ง แล้วจึงหยุดเจรจามีคนแต่งตัวเป็นไทยออกมาถามกิจธุระของแขก แขกก็ตอบว่าจะ มารดน้ำมนต์ให้เกิดความเป็นมงคล แล้วก็ร้องและเต้นอีกจึงเข้าโรง จากนั้นจึงมีชุดการแสดงออกภาษา ต่าง ๆ เล่นไปจนหมดมิได้เป็นเรื่องติดต่อกัน ทรงสนนิษฐาน มีเนื้อความในจดหมายส่วนพระองค์ว่า “พิเคราะห์ดูก็เห็นได้ว่าเอาเค้าการสวดของแขกเช่นพรรณนามาแล้วมาปรุงกับการเล่นลูกหมัด “สิบสองภาษา” ในกระบวนสวดศพของไทย เพราะเอาแขกสวดเข้าสมทบจึงเรียกว่า “ยี่เก” ตามคำภาษามลายู เป็นมูลที่จะเกิดมีการเล่นยี่เกไทยมาแต่ครั้งนั้น ต่อมาคนพวกนั้นก็เที่ยวเล่นตามแต่จะมีใครหา แต่ยังเล่นเป็นชุด อย่างเช่นเล่นถวายตัวตั้งพรรณนามาแล้ว เอาชุดแขกรดน้ำมนต์เบิกโรงเป็นนิจด้วยถือว่ เป็นการให้พร ต่อมาอีกนานจะเป็นพระยาเพชรปราณี (ตรี) หรือผู้ใดไม่ทราบแน่นอน จึงคิดตั้งโรงเล่นยี่เก เก็บค่าดู และเล่นเป็น “วิก” คือเล่นตอนมีแสงเดือนแต่วันขึ้น 8 ค่ำ ไปจนแรม 8 ค่ำ ตามแบบละคร เจ้าพระยา มหินทร และเล่นยี่เกเป็นเรื่องต่าง ๆ เหมือนอย่างละคร ไม่เล่นเป็นชุด ๆ เหมือนเมื่อแรกเกิดขึ้น การที่เกี่ยวกับแขกก็เป็นเพียงตีระฆังตอนแขกรดน้ำมนต์เบิกโรง แล้วก็ใช้ปีพาทย์เครื่องใหญ่ แต่ชื่อที่ เรียกว่า “ยี่เก” นั้นพวกมลายูเมืองปัตตานีเขาเรียกว่า “ติเก” หมายความว่าขับร้องลั่นต่าง ๆ ไม่เกี่ยวแก่ การรำเต้น พวกที่เล่นรำเต้นเขาเรียกว่า “มายง” เห็นจะตรงกับพวกที่เราเรียกว่า “ละครแขก” มาแต่ก่อน นั้นเอง เรื่องตำนานยี่เกมีมาดังนี้” (ดำรงราชานุภาพฯ, 2564, vajirayana.org)

จากข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าพระยาเพชรปราณี เป็นผู้มืบทบาทสำคัญในการนำเอา การสวดของแขก มาพัฒนารูปแบบสู่การแสดงเป็นเรื่องเป็นราวอย่างละครขึ้น โรงลิเกของพระยา-เพชรปราณีตั้งอยู่ที่บ้านหน้าวัดราชนัคดา แต่เดิมใช้ผู้แสดงเป็นหญิงล้วน ต่อมาปรับใช้ผู้ชายแสดง รูปแบบ การแสดง เช่น เพลงที่ใช้ในการแสดง มีเพลงทำนองหลักเรียกว่ารานิเกลิงหรือราชานิเกลิงแทนเพลงร้าย ละคร ใช้เพลงสองชั้นง่าย ๆ เช่นเพลงนาคราชเป็นเพลงร้อง (อนุกุล วิจารณ์สุขสมบูรณ์, 2557, หน้า 28) เพลงหน้าพาทย์นิยมใช้แต่ที่จำเป็น เช่น เพลงเชิด เพราะ “ตัวยี่เกไม่ใช่ละคร รำไม่เป็น ที่รำได้อยู่บ้างก็ เพราะพยายามหัดกันขึ้นได้เล็กน้อย เพลงเชิดไม่ต้องรำ อย่างไรก็ได้ จึงได้ใช้มากที่สุด” (นริศรานูวดีวงศ์, 2564, vajirayana.org) โดยเรื่องที่แสดงใช้เรื่องที่น่ามาจากละครนอกและละครพันทาง โดยเน้นดำเนิน เรื่องให้รวดเร็วทันใจและเน้นตลกขบขัน แต่ก่อนตัวแสดงน่าจะดันกลอนร้องโต้ตอบกันเอง แต่เมื่อ คณะลิเก ของหม่อมสุภาพ กฤดากร นำบทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนามาแสดง จึงเกิดการร้องรำตามบทขึ้น ลิเกแบบอย่างของพระยาเพชรปราณีมีจุดเด่นอีกประการคือการแต่งกายที่หรูหรา โดยนำรูปแบบบางส่วน ของชุดข้าราชการ ในสมัยรัชกาลที่ 5 เช่น การสวมถุงเท้า การประดับแพรสายสะพาย การสวม เครื่องประดับที่ทำคล้ายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ขนาดใหญ่มาประยุกต์ใช้ เพื่อให้ผู้ชมเกิดความสนใจ ซึ่งรูปแบบการแสดงลิเกของพระยาเพชรปราณีดังที่ได้อธิบายมานี้ ปัจจุบันเรียกกันว่า “ลิเกทรงเครื่อง”

ต่อมาเมื่อเข้าสู่ภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้เกิดลิเกรูปแบบใหม่ ที่เรียกว่า “ลิเกลูกบท” ขึ้น มนตรี ตราโมท ให้คำอธิบายเกี่ยวกับว่า “ลูกบท” และ “ลิเกลูกบทไว้ว่า” เป็นวิธีบรรเลงแบบหนึ่งซึ่งเป็น ที่นิยมเมื่อร้องและบรรเลงเพลงสามชั้นเป็นแม่บทจบไปแล้ว ก็ต่อท้ายด้วยเพลงเล็ก ๆ สั้น ๆ ที่มีชั้นเชิง

กระฉับกระฉ่งหรือเพลงภาษาต่าง ๆ เป็นลูกบทอีกเพลงหนึ่ง แล้วจึงออกลูกหมดแสดงว่าจบ เมื่อร้องและบรรเลงเพลงลูกบทเป็นภาษาใด ก็ให้ตัวแสดงชุดภาษานั้นออกมา (มนตรี ตราโมท, อ้างถึงใน อนุกุล โรจนะ สุขสมบูรณ์ 2557, หน้า 20)

ลิเกลูกบทยังมีลักษณะเด่นที่แตกต่างจากลิเกทรงเครื่อง คือการลดทอนเครื่องแต่งกายหรูหราของลิเกทรงเครื่องลงให้มีรูปแบบเรียบง่ายขึ้น เช่น ผู้ชายนุ่งโจงกระเบน สวมเสื้อคอกลม มีผ้าคาดพุง ผู้หญิงนุ่งซิ่น ห่มสไบ โดยมีเหตุปัจจัยจากสถานการณ์ความไม่สงบในวิกฤติการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ส่งผลให้เศรษฐกิจตกต่ำ สินค้าอุปโภคและบริโภคหายากและมีราคาสูงขึ้น ลิเกจึงต้องปรับตัวให้อยู่รอดในสภาวะการณดังกล่าว ต่อมาเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง เมื่อ พ.ศ.2488 แม้การจัดหาวัสดุมาประดิษฐ์เป็นเครื่องแต่งกายจะทำได้ง่ายขึ้น แต่ลิเกนั้นก็มิได้กลับไปใช้เครื่องแต่งกายอย่างลิเกของพระยาเพชรปรางค์ดังเก่า ทั้งนี้อาจเป็นผลมาจากความนิยมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเครื่องแต่งกายในยุคต่อมา ผู้ชายนิยมสวมสนับเพลาปักเพชร นุ่งทับด้วยโจงกระเบน และสวมถุงน่องหรือถุงเท้าสีขาว เสื้อนิยมคอกลมแขนสั้นหรือคอพวงมาลัย ทับด้วยเสื้อกั๊กปักเพชรเทียม ศีรษะโพกผ้า หรือสวมสังเวียนที่ประดับเพชรเทียมหรือแถบเพชร ที่เรียกว่า “เพชรหลา” และปักขนนกสีขาว ผู้หญิง นิยมสวมชุดราตรีตามสมัยนิยม เกล้าผมประดับด้วยดอกไม้ และสวมมงกุฎเพชร ไม่มีแบบแผนตายตัว มีการนำเอาการแสดงประเภทอื่น ๆ เช่น เพลงลูกทุ่งที่กำลังเป็นที่นิยม มาปรับใช้ กับการแสดงด้วย ซึ่งลิเกในยุคนี้ ปัจจุบันเรียกกันว่า “ลิเกเครื่องเพชร” ซึ่งน่าจะเป็นชื่อที่เกิดจากการนิยมนำเพชรเทียม หรือเพชรหลามาประดับตกแต่งเครื่องแต่งกายจนเกิดความวูบวาบจับตานั่นเอง

ต่อมาเกิดกระแสความนิยมในละครพื้นทางเรื่องผู้ชนะสิบทิศของกรมศิลปากร ซึ่งเป็นผลงานความคิดริเริ่มของอาจารย์เสรี หวังในธรรม ศิลปินแห่งชาติชั้น ส่งผลให้ลิเกเกิดการนำเอาเรื่องผู้ชนะสิบทิศมาแสดง และเกิดการแต่งบทลิเกเรื่องใหม่ ๆ ให้มีสถานที่ ชื่อตัวละคร เป็นอย่างชนชาติมอญ พม่า ตลอดจนจนถึงเกิดการเปลี่ยนแปลง เครื่องแต่งกายของลิเกฝ่ายชาย ให้มีลักษณะแบบเครื่องแต่งกายตัวละครฝ่ายพม่าในละครพื้นทาง แต่ยังคงลักษณะสำคัญของเครื่องแต่งกายลิเก คือการสวมถุงเท้าหรือถุงน่องสีขาว การประดับเพชรวูบวาบ และการปักขนนกสีขาวที่บริเวณศีรษะ นอกจากนี้ยังเกิดการปรับเปลี่ยนวงดนตรีที่ใช้บรรเลงประกอบการแสดง จากวงปี่พาทย์เครื่องห้าเป็นวงปี่พาทย์มอญเพื่อให้สอดคล้องกับเรื่องแสดงที่มีความต่างชาติต่างภาษา มีการขยายเวทีให้มีขนาดกว้างใหญ่ และใช้ระบบเวทีทันสมัย ทั้งแสง เสียง เพื่อสู้กับความดังของเครื่องเสียงจากเวทีภาพยนตร์กลางแปลง และเวทีคอนเสิร์ตลูกทุ่ง (อนุกุล โรจนะ สุขสมบูรณ์, 2557) และมีการยกพื้นเวทีด้านหลังตลอดแนว ไว้สำหรับวางเครื่องดนตรี เพื่อให้ผู้ชมได้มองเห็นวงดนตรีทั้งวง ไม่มีการทำหลังคา จึงเป็นที่มาของการเรียกลิเกในยุคนี้ว่า “ลิเกลอยฟ้า” (มูลนิธิโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 2564, saranukromthai.or.th.)

ในปัจจุบันรูปแบบของการแสดงลิเก จากการสังเกตพบว่ายังคงมีลักษณะเหมือนลิเกลอยฟ้า แต่ในบางคณะอาจมีการนำเอาการแสดงประเภทอื่น ๆ มาเป็นส่วนหนึ่งในการทำการแสดงด้วย โดยชานาถ พรธนอรธ ปัจจุบัน อายุ 36 ปี ครูโรงเรียนปณณวิทย์ อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้กล่าวถึงรูปแบบการแสดงเบิกโรงของลิเกในปัจจุบันว่า โดยปกติแล้วลิเกจะรำถวายมือ และออกแขกก่อนเล่นเข้าเรื่อง แต่บางคณะที่มีพระเอก นางเอกเป็นนักร้องมีชื่อเสียง มักนิยมจัดให้มีการแสดงคอนเสิร์ตประมาณหนึ่งชั่วโมง หรืออาจนำเอาระบำรำฟ้อน เช่น รำสีภาค ฟ้อนเล็บ ฟ้อนลาวแพน ระบำตารีกีปัส เจิ้งกะโป้ เจิ้งโป่งลง ตลอดจนกายกรรม มายากล หรือ คาบาเร่ต์โชว์

เช่น การแสดงของคณะลิเกรวมดาวสาวประเภทสอง ส.สำรวมศิลป์ อำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น (ชนานาถ พรณนรรณ, 2564, 26 พฤษภาคม) ซึ่งหากพิจารณาจะพบว่ารูปแบบของการแสดงลิเก ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับความบันเทิงของผู้ชม ซึ่งเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ธุรกิจบันเทิงอย่างลิเก สามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดยั้ง

ลิเกวิทยุ

ลิเกวิทยุ เป็นการนำเสนอลิเกแบบหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะเป็นละครมิด คือ ผู้ชมจะมองเห็นภาพได้จากการจินตนาการเรื่องราวตามที่ได้รับฟังเสียง ในงานวิจัย เรื่อง ลิเกในประเทศไทย อนุกุล โรจนะสุขสมบุรณ์ ได้อ้างถึงข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของลิเกวิทยุ จากหนังสือ “ลิเก” โดยสุรพล วิรุฬห์รักษ์ ว่า “เมื่อ พ.ศ.2471 ได้เกิดสถานีวิทยุ 1 ปณ.ขึ้น ลิเกก็ได้มีโอกาสทำการออกอากาศเป็นประจำ ทำให้ผู้ฟังทางบ้านสนใจลิเกวิทยุกันมาก ลิเกคณะแรกที่เข้าไปแสดงออกอากาศคือคณะสุชิน เทวพะลิน จากนั้นได้มีคณะสนธิ เกตุ ทะนัง ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นคณะเกตุพนนาฏ ออกอากาศตามมาเมื่อ พ.ศ.2473 สถานีวิทยุแห่งประเทศไทยของกรมโฆษณา (กรมประชาสัมพันธ์) เริ่มเปิดออกอากาศ คณะสุชิน เทวพะลินและเกตุพนนาฏก็ออกอากาศเป็นประจำเช่นกัน และมีคณะฉลาด คำมูลคดี เพิ่มขึ้นมาอีกคณะหนึ่ง คุณครูสุดจิตต์ ดุริยประณีตนักร้องและหัวหน้ากองดนตรีดุริยประณีตในปัจจุบัน เคยเป็นนางเอกลิเก ประจำคณะสุชิน เทวพะลิน มาตั้งแต่อายุ 14 ปี จนนายสุชินถึงแก่กรรม แสดงว่าลิเกวิทยุนี้ต้องการให้ความสำคัญต่อเสียงร้องของผู้แสดงเป็นอย่างยิ่ง”

วิทยุเป็นที่สนใจของประชาชนมากจนรัฐบาลสนใจใคร่ใช้ลิเกเพื่อส่งเสริมนโยบายต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ดังนั้นในปี พ.ศ.2495 จอมพล ป.พิบูลสงคราม เห็นว่ามีประชาชนชาวบ้าน ชอบลิเกกันมาก และมีลิเกเป็นอาชีพถึง 4,000 คน จึงคิดให้มีการประกวดลิเกต่อต้านคอมมิวนิสต์ขึ้น โดยมีกติกาว่าให้แต่ละคณะแสดงในเวลา 30 นาที และต้องส่งบทให้ตรวจก่อนทั้งหมด ในงานนี้มีลิเกชั้นเยี่ยมของเมืองไทยในยุคหนึ่งเข้ามาประกวดหลายคณะ เช่น คณะเสน่ห์ โกมารชุน คณะฉลาด คำมูลคดี คณะสะอั้ง-ธรรมกุล คณะสุชิน เทวพะลิน คณะหอมหวล เป็นต้น และผลปรากฏว่า คณะสุชิน เทวพะลิน ชนะในการประกวดครั้งนี้ ในเรื่อง ชาตกับปัญญา ตั้งแต่นั้นมาลิเกก็เป็นที่แพร่หลาย

รูปแบบของการแสดงลิเกวิทยุ ในปัจจุบันมี 2 รูปแบบ คือแบบแสดงในห้องส่งและแบบแสดงออกตัว การแสดงในห้องส่งนั้น ผู้แสดงมีบทลิเกซึ่งจัดเตรียมบทมาพร้อมมูลโดยเจ้าของคณะ ผู้แสดงมีหน้าที่ร้องและเจรจาตามบทเท่านั้น บทนี้บางครั้งต้องส่งให้ทางสถานีพิจารณา ไม่มีแสดงนอกเรื่อง ไม่มีคนดูเข้ามาเกี่ยวข้องกับแสดง ลิเกวิทยุในกรุงเทพฯ ส่วนมากเป็นเช่นนี้ไปในต่างจังหวัดมักนิยมเล่นออกตัว

การแสดงลิเกวิทยุแบบออกตัว คือการแสดงลิเกบนเวทีเหมือนการแสดงปกติ มีการแสดงปรากฏตัวหรือออกตัว ให้คนดูได้ชม (อนุกุล โรจนะสุขสมบุรณ์, 2557, หน้า 28) ดังเช่น รายการวิทยุของสถานีวิทยุของคุณแอ๊ด เทวดา จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งว่าที่ร้อยตรีสมยศ รุ่งสมัย ปัจจุบัน อายุ 41 ปี ครูโรงเรียนปณณวิชัย อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้ให้ข้อมูลว่า ในอดีต ช่วงตนอายุ 20-25 ปี ในแถบจังหวัดพิจิตร พิษณุโลก และสุโขทัย สถานีวิทยุของคุณแอ๊ด เทวดา เป็นสถานีวิทยุที่มีชื่อเสียงมาก มีรายการลิเกวิทยุออกอากาศในทุกวันเสาร์ เวลาบ่ายโมงถึงบ่ายสามโมงเย็น โดยจะผลัดเปลี่ยนคณะลิเกที่มาทำการแสดงทุกอาทิตย์ ในช่วงเวลานั้น ก็มีการวิ่งพาทย์ของบิดาที่อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

ได้ทำการผูกงานกับลิเกคณะพรเทพ พรชัย และรับงานกับคณะลิเกในท้องถิ่น เช่น คณะลิเกของ เท่ง เกิดเท็ง นักแสดงตลกชื่อดัง ซึ่งเมื่อลิเกคณะพรเทพ พรชัย หรือคณะลิเกของนายเท่ง เกิดเท็ง ได้มีโอกาสไปแสดงลิเกที่สถานีวิทย์ของคุณแอ๊ด เทวดา ตนจึงพลอยได้ไปร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงด้วย โดยสถานีวิทย์ของคุณแอ๊ด เทวดานั้น จะมีโรงลิเกที่สร้างขึ้นอย่างถาวรอยู่หน้าสถานีวิทย์ เมื่อใกล้ถึงเวลาออกอากาศจะมีผู้ชมมารอรับชมการแสดงเป็นจำนวนมาก พอถึงเวลาที่กำหนด ลิเกก็จะแสดงเหมือนอย่างปกติทุกประการ เพียงแต่ในขณะที่ทำการแสดงนั้นจะมีการกระจายเสียงการแสดงสด ไปพร้อม ๆ กัน ทำให้ชาวไร่ ชาวนา ที่ทำงานอยู่ในช่วงบ่าย มีโอกาสเปิดวิทยุฟังลิเก และได้ฟังโฆษณาขายผ้าห่มผ้า หรือผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรของบริษัทแอ๊ด เทวดาด้วย (สมยศ รุ่งสมัย, 2564, 21 พฤษภาคม)

การแสดงลิเกวิทยุแบบออกตัวนี้ให้คุณประโยชน์แก่คณะที่ได้ทำการแสดง คือนอกจากจะได้แสดงบนเวทีให้ผู้ชมได้ชมฝีมือและความงดงามของเครื่องแต่งกายแล้ว ในอีกทางหนึ่งยังได้ประชาสัมพันธ์คณะของตนเองให้เป็นที่รู้จักผ่านคลื่นเสียงที่กระจายไปด้วยสื่อวิทยุ และถึงแม้ว่าบางคณะจะต้องรับผิดชอบจ่ายค่าเช่าเวลา หรือค่าใช้จ่าย เช่น ค่าตัวนักแสดง ค่าตัวนักแสดงในแต่ละครั้ง แต่ในความเป็นจริงลิเกบางคณะมีการบริหารจัดการค่าใช้จ่ายส่วนนี้ด้วยการหาผู้สนับสนุนรายจ่ายดังกล่าว เช่น ขอเงินสนับสนุนจากห้างขายยา ห้างทองรูปพรรณ ร้านค้าจำหน่ายผลิตภัณฑ์และอุปกรณ์การเกษตร เป็นต้น แต่ในบางกรณี สถานีวิทย์ก็มีส่วนช่วยในการออกค่าใช้จ่ายให้กับคณะลิเกด้วย เช่น สถานีวิทย์วิทยุของคุณแอ๊ด เทวดา ที่มีการจ่ายค่าจ้างให้กับคณะลิเกในอัตราครึ่งหนึ่ง ซึ่งถึงแม้ว่านักแสดงและนักดนตรีก็ต้องได้รับค่าแรงน้อยกว่าปกติ เช่น จาก 500 บาท เหลือเพียง 250 บาท แต่ทั้งนักแสดงและนักดนตรีก็ไม่ขัดข้อง เพราะถือว่าเป็นโอกาสได้ใช้พื้นที่ทางสื่อวิทยุ ในการสร้างชื่อเสียง (สมยศ รุ่งสมัย, 2564, 21 พฤษภาคม)

ลิเกวิทยุ อำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ลิเกวิทยุ คณะรวมมิตร บ้านแพน

คณะลิเกรวมมิตร บ้านแพน เป็นลิเกคณะหนึ่งในอำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่มีชื่อเสียง นายชชุด กิจโชคดี หรือชื่อในการแสดงลิเกคือ “เพ็ชร บ้านแพน” อายุ 64 ปี เจ้าของคณะคนปัจจุบันให้ข้อมูลว่า คณะลิเกรวมมิตร บ้านแพน ก่อตั้งมาเป็นระยะเวลาอันตั้งแต่ก่อนตนเกิด เมื่อตนอยู่ในวัยเด็ก คณะลิเกของครอบครัวอยู่ในภาวะซบเซา แม้นตนเองมีโอกาสได้ฝึกหัดลิเกกับบิดาผู้เป็นเจ้าของคณะคนก่อน และกับมารดาของตนบ้าง แต่ก็ยังไม่ได้มีความสามารถพอที่จะขึ้นแสดงเป็นตัวเอกสร้างชื่อเสียงได้ จนเมื่ออายุครบบวช และอุปสมบทอยู่ ณ วัดสามก้อ ตำบลสามก้อ อำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้ 1 พรรษา บิดาได้ปรารภว่า อยากให้ตนเป็นผู้ฟื้นฟูคณะลิเกรวมมิตร บ้านแพนให้กลับมามีชีวิตอีกครั้ง ด้วยเหตุนี้จึงตัดสินใจลาสิกขา เพื่อออกมาช่วยกิจการ และกลับมาให้ความสนใจในการฝึกหัดลิเกอย่างจริงจังอีกครั้ง

อำเภอบำมอ จังหวัดอ่างทอง เป็นอำเภอหนึ่งซึ่งมีระยะทางไม่ไกลจากอำเภอสนามากนัก ในเวลานั้น จัดว่าเป็นดวงของลิเกตงหนึ่ง เนื่องจากมีคณะลิเกเป็นจำนวนมาก อาทิเช่น คณะละอองทิพย์ ลูกมหาราช คณะเดชา ลูกป่าโมก คณะลิเกสมพงษ์ ลายคราม คณะลิเกไตรคุณ ยอดรัก คณะลิเกของนายเรือง คณะลิเกของนายดำ โดยในขณะนั้นนาย สมจิตร โรจนวิภาค เพื่อนของบิดา ซึ่งเป็นตัวร้ายของคณะลิเกเดชา ลูกป่าโมก ได้ชักชวนให้ตนไปหัดแสดงลิเกกับคณะของนายเดชา ซึ่งพอดีกันกับที่ตนกำลังมี

ความคิดว่าควรจะหาความรู้ และประสบการณ์ในการแสดงลิเกให้มากขึ้นพอดี จึงใช้โอกาสนี้ ติดตามนายสุนทรเดินทางไปอำเภอป่าโมก เพื่อขอฝากตัวทำงานกับคณะของนายเดชา รับหน้าที่ทำงานทุกอย่าง แม้แต่หน้าที่แบกหาม โดยการเดินทางไปทำงานนั้น เป็นการเดินทางโดยรถเมล์โดยสารแบบไปเช้าเย็นกลับ หากช่วงไหนที่มีงานก็จะค้างอยู่ที่บ้านของนายเดชาจนกว่างานที่รับไว้จะหมด ในระหว่างนี้ก็ใช้วิธีคร่ำพักลักจำ จดจำความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับการแสดงลิเกไปด้วย ต่อมาเจ้าของคณะคือนายเดชาเริ่มเล็งเห็นว่าตนพอแสดงลิเกได้ จึงเริ่มถ่ายทอดความรู้ให้ และเปิดโอกาสให้ได้ออกแสดงในบทบาทต่าง ๆ จนประสบความสำเร็จได้เลื่อนตำแหน่งเป็นพระเอกของคณะ ได้รับความไว้วางใจจากนายเดชา ยกย่องให้มีฐานะเป็นเสมือนน้องชายคนหนึ่ง และได้รับความนิยมจากผู้ชม ถึงขั้นที่ถ้าหากเจ้าภาพหาคณะเดชา ลูกป่าโมกไปแสดง นายเดชาไม่ต้องเล่นก็ได้ แต่ขอให้พระเอกเพชร บ้านแพน ได้แสดง ค่าตัวเท่าใด ไม่เกี่ยง จนต่อมาเมื่อเวลาผ่านไปได้ 2 ปี บิดาได้ขอให้กลับมาบริหารคณะลิเกของครอบครัวอีกครั้ง จึงทำให้จำเป็นต้องลาออกจากคณะ และกลับมาเริ่มงานในฐานะผู้บริหารกิจการอย่างจริงจัง (ชรุต กิจโชคดี, 2564, 6 มีนาคม)

ภาพที่ 1 พระเอกลิเก เพ็ชร บ้านแพน หรือนายชรุต กิจโชคดี ในวัยหนุ่ม
ที่มา : เขมวันต์ นาฏการจนดิษฐ์, 2564, [ภาพถ่าย]

ภาพที่ 2 พระเอกลิเก เพ็ชร บ้านแพน หรือนายชชุด กิจโชคดี ในวัยหนุ่ม
โปรดสังเกตพวงมาลัยจากแม่ยกที่มากจนท่วมคอ
ที่มา : เขมวันต์ นาฏการจนดิษฐ์, 2564, [ภาพถ่าย]

กิจการลิเกวิทยุ

เมื่อลาออกจากคณะเดชา ลูกป่าโมก นายชชุดเริ่มการฟื้นฟูคณะลิเกรวมมิตร บ้านแพน โดยเริ่มจากการรวมตัวนักแสดงที่เป็นสมาชิกเก่าตั้งแต่ช่วงบิดาบริหารงานลิเกอยู่ หากสมาชิกคนใดมีบุตรหลานพอสามารถแสดงลิเกได้ ก็ระชักชวนให้มาทำงานด้วย ต่อมานายชชุดเห็นว่าผู้คนนิยมฟังลิเกออกอากาศทางวิทยุ ถ้าหากคณะของตนสามารถนำเสนอการแสดงผ่านสื่อวิทยุได้ อาจทำให้เป็นที่รู้จักในวงกว้างได้ในระยะเวลาที่รวดเร็วกว่าการรับงานแสดง และขอให้ผู้ชมบอกกล่าวกันปากต่อปาก แต่การที่จะนำลิเกไปออกแสดงนั้น มิได้เกิดจากการที่สถานีวิทยุทำการว่าจ้างลิเกคณะใดคณะหนึ่งไปแสดง แต่คณะที่มีความประสงค์จะทำการแสดงต้องจ่ายค่าเช่าเวลา หรือที่นายชชุด เรียกว่า “ค่าประจำเดือน” ในการออกอากาศ ซึ่งมีค่าใช้จ่ายสูง ด้วยเหตุนี้ นายชชุดจึงแก้ปัญหา ด้วยการเรียไ้รทุนทรัพย์จากห้างร้านต่าง ๆ ทั้งภายในอำเภอเสนา อำเภอพระนครศรีอยุธยาและจากกรุงเทพมหานคร โดยห้างร้านต่าง ๆ ที่ให้การสนับสนุนจะมีเงื่อนไข คือในการออกอากาศจะต้องทำการโฆษณาผลิตภัณฑ์หรือห้างร้านเป็นข้อแลกเปลี่ยนกันในทางธุรกิจด้วย

สำหรับรูปแบบการแสดงลิเกวิทยุของคณะรวมมิตรบ้านแพนนั้น มีลักษณะสำคัญคือ มิได้เป็นการแสดงภายในห้องส่งของสถานีวิทยุ หรือการแสดงสดบนเวทีพร้อมกับการกระจายเสียง แต่เป็นการบันทึกเสียงการแสดงที่ดำเนินการกันเองในบ้านพักของนายชรูต เลขที่ 24/10 หมู่ 2 ตำบลเสนา อำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา หรือในซอยข้างที่ทำการประปาส่วนภูมิภาค สาขาเสนา ซึ่งเป็นที่ทำการของคณะ ในสมัยก่อนการเดินทางลำบาก ช่วงเทศกาลมักจะมียานติดต่อกันไปหลายวัน นักแสดงส่วนใหญ่จึงพักอยู่กับเจ้าของคณะ เมื่อมีการบันทึกเสียง เพื่อบันทึกเสียงออกอากาศทางสถานีวิทยุ ก็จะมีการจัดเตรียมบทซักซ้อม และแสดงเหมือนจริงทุกประการ เพียงแต่ผู้แสดงไม่ต้องแต่งตัวและไม่ต้องรำเหมือนการแสดงอย่างปกติ ซึ่งการบันทึกเสียงครั้งหนึ่งจะใช้เวลาตลอดทั้งวัน เมื่อบันทึกเสร็จ ก็จะมีการเปิด เทปเสียงนั้นฟังเพื่อตรวจสอบคุณภาพการแสดงก่อน หากผลงานการแสดงเป็นที่พึงพอใจ ก็จะนำเทปเสียงนั้น มาตัดต่อแทรกโฆษณา แล้วจึงส่งให้สถานีวิทยุเปิดกระจายเสียงตามวันเวลาที่กำหนด โดยเทปที่ใช้ ในการบันทึกเสียง จะใช้เทปรีลโซน 2 แฉก ซึ่งแฉกหนึ่งสามารถบันทึกเสียงได้ความยาว 1 ชั่วโมง ถ้าออกอากาศสถานีวิทยุ เช่น สถานีวิทยุรักษาดินแดนภาคพิเศษ ทุกบ่ายสองโมง ถึงบ่ายสามโมงเย็น วันอาทิตย์ เดือนหนึ่งมี 4 อาทิตย์ รวมเวลาออกอากาศประมาณ 4 ชั่วโมง เท่ากับเดือนหนึ่งจะต้องส่งเทปเสียงให้กับสถานีวิทยุ 2 ม้วน แต่หากช่วงเวลาใดที่มีงานมาก จนไม่มีเวลาที่จะทำการแสดงลิเกบันทึกเสียงส่งไปได้ จะแก้ปัญหาด้วยการปรับเปลี่ยนรายการจากลิเกวิทยุเป็นรายการเพลงลูกทุ่ง โดยเลือกเอาเพลงลูกทุ่งที่เป็นที่นิยมมาบันทึกลงเทปเสียง ส่งไปให้ทางสถานีวิทยุเพื่อแก้ไขปัญหานี้เฉพาะหน้าก่อน โดยที่ยังคงการโฆษณาผลิตภัณฑ์ หรือห้างร้านที่ให้การสนับสนุน อันเป็นเงื่อนไขระหว่างคณะลิเกกับผู้สนับสนุนซึ่งจะขาดไม่ได้ นอกจากนี้ในบางครั้งที่นายชรูตรับงานหาจากเจ้าภาพที่ว่าจ้างไปแสดง ในงานเทศกาลหรืองานบุญต่าง ๆ นายชรูตจะใช้พื้นที่สื่อวิทยุในการช่วยประกาศงานให้กับเจ้าภาพด้วย ซึ่งทำให้เจ้าภาพเกิดความพึงพอใจเป็นอย่างมาก บางรายโทรศัพท์มาขอให้ช่วยประชาสัมพันธ์งานให้เป็นการส่วนตัวก็มีไม่น้อย

สถานีวิทยุที่นายชรูตเคยใช้เป็นพื้นที่ในการนำเสนอลิเกนั้น จากการสัมภาษณ์พบว่า มีทั้งหมด 3 แห่ง เรียงตามลำดับคือ สถานีวิทยุ ปณ.750 บางเขน สถานีวิทยุ ตชด. สะพานควาย และสถานีวิทยุรักษาดินแดนภาคพิเศษ ปากคลองตลาด โดยแต่ละแห่งจะมีอัตราค่าประจำเดือน วัน เวลาในการออกอากาศที่ต่างกัน โดยนายชรูตให้ข้อมูลว่า สถานีวิทยุที่มีอัตราค่าประจำเดือนต่ำที่สุด คือ สถานีวิทยุ ปณ.บางเขน ซึ่งออกอากาศทุกวัน วันละครึ่งชั่วโมง เวลาประมาณบ่ายโมงครึ่งถึงบ่ายสองโมง เป็นเวลาที่ชาวบ้าน ชาวไร่ ชาวนาเริ่มว่างจากงาน จึงมีโอกาสได้ฟัง แต่สถานีวิทยุ ที่มีอัตราค่าประจำเดือนสูงที่สุดถึงประมาณ 7,000 บาท และตนร่วมงานด้วยเป็นระยะเวลานานที่สุด คือสถานีวิทยุรักษาดินแดนภาคพิเศษ เพราะมีการกระจายเสียงความถี่ ถึง 738 กิโลเฮิรตซ์ สามารถส่งสัญญาณได้ไกลมาก ผลตอบรับทำให้มีเจ้าภาพว่าจ้างงานในระยะทางไกลถึงจังหวัดชุมพร จังหวัดอุดรธานี และจังหวัดอุดรดิตถ์ บางรายขับรถยนต์จากต่างจังหวัด เพื่อมาดูที่ทำการของคณะ ดูพระเอก นางเอก ดูการแสดง และว่าจ้างงานด้วยตนเองโดยเฉพาะ ทั้ง ๆ ที่การติดต่อว่าจ้างผ่านทางโทรศัพท์ก็สามารถทำได้ บางรายกำหนดเรื่องที่แสดงจะต้องเป็นเรื่องเดียวกับที่ออกอากาศทางวิทยุ เพราะชื่นชอบและต้องการเห็นเป็นภาพการแสดงสมบูรณ์แบบ เป็นต้น แต่ที่ประทับใจที่สุด คืองานแสดงที่จังหวัดอุดรธานี เพราะมีผู้ชมนั่งรถไฟและรถสองแถวเดินทางกันมาเป็นจำนวนมาก ถึงขนาดเบียดเสียดกันจนเต็มตู้ ทั้ง ๆ ที่สถานที่ทำการแสดงค่อนข้างกันดารและการคมนาคมเป็นไปด้วยความลำบาก อีกทั้งยังให้ความสนใจ สามารถดูและฟังได้รู้เรื่อง โดยไม่มีปัญหาเรื่องความแตกต่างทางภาษา ส่วนเงินรางวัลนั้นก็มิให้ตลอดทั้งคืน ถึงแม้จำนวน

เงินในแต่ละครั้งจะไม่มากเพราะส่วนใหญ่มีฐานะยากจน แต่ตนก็ซาบซึ้งใจ เพราะถือว่าผู้ชม ให้ความรัก ความเมตตา ให้ความสนใจในการแสดง (ชรูต กิจโชคดี, 2564, 6 มีนาคม) ซึ่งสิ่งเหล่านี้ นับว่า เป็นหลักฐาน บ่งบอกถึงคุณภาพการแสดงที่สามารถดึงดูดใจผู้ชมได้ แม้ไม่มีภาพ มีแต่เสียง และเป็นหลักฐานแสดง ความสำเร็จในการขยายฐานลูกค้าได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 3 นาฬิการูปพระเอกลิเก เพ็ชร บ้านแพน หรือนายชรูต กิจโชคดี
ที่แยกจากอำเภopakช่อง จังหวัดนครราชสีมา มอบเป็นของขวัญ
ที่มา : เขมวันต์ นาฏการจนดิษฐ์, 2564, [ภาพถ่าย]

นายชรูตดำเนินกิจการลิเกวิทยุมาเป็นระยะเวลาประมาณ 10 ปี จนถึงราว พ.ศ.2535 ห้างร้านที่เคย สนับสนุนให้ค่าประจำเดือนแก่นายชรูตก็เริ่มทยอยถอนตัวออก เนื่องจากผู้คนเริ่มเข้าถึงสื่อโทรทัศน์ได้มาก ขึ้น และให้ความสนใจสื่อวิทยุน้อยลง ประกอบกับการโฆษณาในสื่อโทรทัศน์นั้น สามารถทำให้ผู้ชม มองเห็นภาพลักษณะของสินค้าได้ชัดเจนกว่าสื่อวิทยุ ห้างร้านต่าง ๆ ที่เคยให้การสนับสนุน จึงมีจำนวน ลดลง โดยนายชรูตเล่าว่า “ใจจริง ตนไม่ย่อเล็กน้อย แต่ผู้สนับสนุนรายการนั้นหายาก เคยเข้าไปคุย กับผู้สนับสนุนรายการ ทางผู้สนับสนุนบอกว่า โฆษณาวิทยุนั้นก็ดี แต่ติดที่ไม่เห็นรูปพรรณสินค้า ตนเถียง ไม่ออกเลย”

แม้กิจการลิเกวิทยุจะลุ่มลึกไป แต่กิจการลิเกก็ได้ลุ่มลึกตามไปด้วย นายชรูตยังคงรับงานแสดง ลิเกมาอย่างต่อเนื่อง จนเมื่อเริ่มมีอายุมากขึ้น และเล็งเห็นว่าไม่สามารถหาผู้สืบทอดกิจการคณะลิเกได้ เนื่องจากบุตรธิดาทั้ง 2 คน มีความถนัดและความสนใจในสาขาอาชีพอื่น จึงมิได้ฝึกการแสดงลิเกให้ ประกอบกับเมื่อปี พ.ศ.2549 ภรรยาได้เปิดกิจการวัสดุก่อสร้างขึ้น จึงตัดสินใจปิดกิจการคณะลิเก

และทยอยบริจาคเครื่องแต่งกาย ฉากและอุปกรณ์การแสดงต่าง ๆ ให้กับผู้ที่ต้องการนำไปใช้ประโยชน์ เพื่อมาช่วยกิจการของภรรยาอย่างจริงจัง แต่เมื่อเปิดกิจการได้ปีเดียว ภรรยาก็เสียชีวิตลง ทำให้จำเป็นต้องล้มเลิกกิจการค้าวัสดุก่อสร้าง และมีได้กลับไปเปิดกิจการคณะลิเก หรือประกอบอาชีพได้อีก เพราะขาดทักษะอาชีพ และในเวลานั้นบุตรธิดากำลังศึกษาอยู่ในระดับปริญญาตรีปีสุดท้าย ประกอบกับมีญาติให้การอุปถัมภ์ทางการศึกษา จึงใช้เวลานับตั้งแต่นั้นในการพักผ่อน โดยมีบุตรธิดาทั้ง 2 คน เป็นผู้ดูแลรับผิดชอบความเป็นอยู่และค่าใช้จ่าย ถึงแม้ว่าจะมีเพื่อนรุ่นน้องหรือลูกศิษย์ชวนไปแสดง หรือชวนให้ไปช่วยเป็นขวัญกำลังใจคอยติชมสั่งสอนนักแสดงก็ไม่รับ โดยให้เหตุผลว่าอายุมากแล้ว ไม่อยากเป็นภาระของใคร และลิเกในปัจจุบันแสดงไม่เหมือนสมัยที่เคยเล่น หากบอกกล่าวกันไปเกรงจะผิดใจกันเสียเปล่า (ชรุต กิจโชคดี, 2564, 6 มีนาคม)

ด้วยเหตุดังนี้คณะลิเกรวมมิตรบ้านแพน จึงคงเหลือแต่เพียงป้ายชื่อคณะกับความทรงจำของนายชรุตและผู้คนที่เคยรับชมรับฟังการแสดงทั้งการแสดงบนเวที เช่น จีรพงศ์ ป่าจร เจ้าของร้านเสริมสวยและร้านกาแฟสด ชุมชนวัดตึก ตำบลประตูลี้ อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ปัจจุบัน อายุ 50 ปี ได้กล่าวถึงความทรงจำที่เคยได้รับชมการแสดงของคณะลิเกรวมมิตร บ้านแพนว่า “สมัยเด็ก ๆ ชอบดูลิเกหลายคณะ แต่ความพิเศษของคณะลิเกรวมมิตร บ้านแพน คือมีการใช้ฉากประกอบการแสดงที่สวยงาม เปลี่ยนฉากบ่อย มีแสง สี เสียง ประกอบ ซึ่งดูมีความแปลกใหม่ ในสมัยนั้น” (จีรพงศ์ ป่าจร, 2564, 6 มีนาคม) หรือที่ผ่านสื่อวิทยุ เช่น วิทยุพนชัย บุญเรือง เจ้าของธุรกิจรับทำอาหารจัดเลี้ยง ชุมชนทุ่งแก้ว ตำบลห้วยจร อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ปัจจุบันอายุ 58 ปี กล่าวถึงคณะลิเกรวมมิตร บ้านแพนว่า “พ่อยกแม่ยกเขาเยอะ งานเยอะ ลิเกวิทยุก็เคยฟัง สมัยนั้นวิทยุหายาก 10 หลังคาเรือนจะมีสัก 1 เครื่อง ถึงจะไม่ค่อยมีโอกาสได้ฟัง แต่ก็ได้ยินชาวบ้าน กล่าวนามคณะลิเกรวมมิตร บ้านแพนตลอด ว่าเป็นลิเกดังของอำเภอสนา”

ภาพที่ 4 ป้ายโฆษณาของคณะ ริมถนนปากทางเข้าบ้านของนายชรุต กิจโชคดี
ที่มา : เขมวันต์ นาฏการจนดิษฐ์, 2564, [ภาพถ่าย]

ลิเกวิทยุ คณะสมพงษ์ ลูกบ้านแพน

คณะลิเกสมพงษ์ ลูกบ้านแพน เป็นกิจการของนายสมพงษ์ ไตรหาญ หรือชื่อในการแสดงคือ “สมพงษ์ ลูกบ้านแพน” เกิดเมื่อปี พ.ศ.2493 ในวัยเด็กนายสมพงษ์ อาศัยอยู่ที่บ้านใกล้วัดกระโคงทอง ตำบลเสนา อำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่ออายุได้ประมาณ 10-11 ปี บิดาต้องการให้มีวิชาความรู้ไว้หาเลี้ยงชีพติดตัว จึงนำไปฝากไว้กับครูเกลี้ยง ครูและเจ้าของคณะปี่พาทย์แถวบ้าน แต่การเรียนกับครูเกลี้ยงนั้น เป็นไปอย่างเรียน ๆ เลิก ๆ เนื่องจากไปรับงานถีบรถสามล้อ หรือเดินทางไปทำงานต่างจังหวัดบ้าง แต่ก็สามารถบรรเลงออกงานประกอบอาชีพได้ ต่อมานายสมพงษ์ได้เดินทางไปอำเภอสัตหีบ จังหวัดชลบุรี และได้รับว่าจ้างให้ไปบรรเลงปี่พาทย์ประกอบการแสดงลิเกที่สนามบินอู่ตะเภา ทำให้ได้พบกับนางเกษร ไตรหาญ ซึ่งประกอบอาชีพรับจ้างแสดงลิเก ละคร และเกิดความรักต่อกัน จึงตัดสินใจแต่งงานและพานางเกษรกลับมาอาศัยอยู่ที่บ้านเกิดด้วย (สมพงษ์ ไตรหาญ, 2564, 6 มีนาคม) โดยมีนางสาวสุภาพันท์ ไตรหาญ เป็นบุตรสาว นางสาวสุภาพันท์ยังได้เล่าถึงมารดาของตนว่า “แม่เป็นคนแปดริ้ว เป็นละครและลิเกอยู่กับคณะครูชอบ พรรักศิลป์ ซึ่งมีชื่อเสียง รำเก่ง ปู่โกษฐ์ (บิดาของนายสมพงษ์) เห็นว่าแม่เล่นละครได้ เล่นลิเกได้ เลยพาแม่ไปฝากฝังให้เล่นลิเกกับคณะโน้น คณะนี้ เช่น คณะรวมมิตรบ้านแพน คณะกึ่งแก้ว สาริกา ของลุงเชียร ที่วัดเจ้าเจ็ดใน” (สุภาพันท์ ไตรหาญ, 2564, 6 มีนาคม)

ต่อมานางเกษร เห็นว่า นายสมพงษ์ มีน้ำเสียงดี ร้องเพลงได้ เป็นปี่พาทย์มีความรู้ด้านดนตรีอยู่แล้ว หากประกอบอาชีพเดียวกันจะเป็นการดี จึงริเริ่มให้นายสมพงษ์หัดรำและหัดแสดงลิเก ไม่นานนักก็สามารถแสดงลิเกและออกรับงานได้ ต่อมาเมื่อทั้งนางเกษรและนายสมพงษ์ เริ่มมีชื่อเสียง ทั้งสองจึงตั้งคณะเป็นของตนเอง โดยแรกเริ่มนั้น เนื่องจากนางเกษรมีชื่อเสียงมากกว่า จึงใช้ชื่อคณะว่า “ส.เกษร เจริญศิลป์” โดย ส. ในชื่อ มีความหมายถึงนายสมพงษ์ และต่อมา จึงเปลี่ยนเป็น “สมพงษ์ ลูกบ้านแพน” ตามลำดับในขณะนั้นนายสมพงษ์มีอายุประมาณ 30 ปี (สมพงษ์ ไตรหาญ, 2564, 6 มีนาคม)

กิจการลิเกวิทยุ

นายสมพงษ์ เล็งเห็นว่าในขณะนั้นลิเกวิทยุกำลังเป็นที่นิยม และในอำเภอสนาจึงมีคณะลิเกวิทยุที่มีชื่อเสียงคือคณะรวมมิตรบ้านแพนอยู่แล้ว จึงเกิดความคิดที่จะทำการแสดงลิเกผ่านสื่อวิทยุ เพื่อสร้างชื่อเสียงและขยายกลุ่มลูกค้าบ้าง โดยสถานที่ที่นายสมพงษ์เคยทำการแสดงออกอากาศนั้น คือ สถานีวิทยุกรมการรักษาดินแดน ออกอากาศเวลา 13.00-13.30 น. ทุกวันอาทิตย์ มีอัตราค่าเช่าเวลา ประมาณ 2,400 บาท นายสมพงษ์ใช้วิธีการแบ่งเบาราคาใช้จ่าย ด้วยการหาผู้สนับสนุนทุนทรัพย์จากห้างร้านต่าง ๆ ด้วยวิธีการสุม โดยห้างร้านที่เคยให้การสนับสนุนนายสมพงษ์นั้น มีอาทิ ร้านสังคีตประดิษฐ์ (ร้านจำหน่ายเครื่องดนตรี ในหมู่บ้านวรเชษฐ์ ตำบลบ้านป้อม อำเภพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) ร้านศรีสวัสดิ์การผ้าใบ โรงงานอิฐ ในอำเภอบำมอ จังหวัดอ่างทอง ร้านจำหน่ายรถไถ ร้านจำหน่ายทองรูปพรรณ เป็นต้น (สมพงษ์ ไตรหาญ และเกษร ไตรหาญ, 2564, 6 มีนาคม) โดยจำนวนเงินที่ให้การสนับสนุน เป็นไปตามความสมัครใจ มีกำหนดเก็บเงินทุกเดือน เมื่อรวบรวมเงินได้เป็นก้อน ก็จะนำไปจ่ายให้แก่สถานีวิทยุตามกำหนด

ภาพที่ 5 พระเอกลิเก สมพงษ์ ลูกบ้านแพน หรือนายสมพงษ์ ไตรหาญ ในวัยหนุ่ม
ที่มา : เขมวันต์ นาฏการจณดิษฐ์, 2564, [ภาพถ่าย]

ภาพที่ 6-7 การแสดงลิเกของคณะสมพงษ์ ลูกบ้านแพน ในอดีต
ที่มา : เขมวันต์ นาฏการจณดิษฐ์, 2564, [ภาพถ่าย]

การนำเสนอลิเกผ่านสื่อวิทยุของคณะสมพงษ์ ลูกบ้านแพน มีลักษณะเดียวกับคณะรวมมิตร บ้านแพน คือบันทึกเสียงลงเทปและจัดส่งไปให้สถานีวิทยุเปิด โดยการดำเนินงาน นายสมพงษ์ จะว่าจ้าง พี่ชายของนายชรุติ กิจโชคดี ให้มาช่วยทำการบันทึกเสียง โดยสถานที่ในการบันทึกเสียง จะใช้วิหาร พระพุทธชินราช ณ วัดสามก้อ ตำบลสามก้อ อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นสถานที่ ในการบันทึกเสียง เนื่องจากปราศจากเสียงรบกวน และเป็นสถานที่ที่ทำให้เสียงก้อง ทำให้เสียงที่ปรากฏใน เทป มีความไพเราะ คมชัด โดยการบันทึกเสียงครั้งหนึ่งจะใช้นักแสดงประมาณ 6-7 คน ไม่รวมวงปี่พาทย์ มีการเลี้ยงอาหาร และจ่ายค่าตัว เหมือนการว่าจ้างไปออกแสดงทุกประการ รวมค่าใช้จ่าย ครั้งหนึ่ง ประมาณ 7,000-8,000 บาท และเมื่อบันทึกเสียงเรียบร้อย นายสมพงษ์จะทำการตรวจสอบคุณภาพของ การแสดงทุกครั้ง ถ้าหากเห็นว่าการแสดงนั้นปีพาทย์บรรเลงไม่เพราะ นักแสดงร้องไม่ถูกใจ พูดไม่ถูกใจ แม้จะเป็นการแสดงของตนเอง ก็จะต้องบันทึกเสียงใหม่ หากขาดทุนทรัพย์ ก็จะต้องนำเอาทรัพย์สินไป จำนำก่อน เพื่อมาใช้เป็นค้ำบันทึกเสียงอีกรอบ จนเมื่อได้เทปบันทึกเสียงที่พอใจแล้ว นายสมพงษ์ก็จะนั่ง ฟังและทำการตัดต่อจากเทปเสียงการแสดงที่มีความยาวทั้งเรื่อง ออกเป็นช่วง ๆ เพื่อแทรกโฆษณา และเพื่อให้ได้ความสั้นยาวตามระยะเวลาที่สถานีวิทยุกำหนด จากนั้นจึงนำไปส่งที่สถานีด้วยตนเอง หรือฝากไปกับรถประจำทางสาย กรุงเทพ-บ้านแพน ในบางครั้ง

ผลจากกิจการลิเกวิทยุ ส่งผลให้คณะลิเกสมพงษ์ ลูกบ้านแพน สามารถขยายฐานลูกค้า ให้เป็นที่ รู้จักในเขตภาคกลาง เช่น สุพรรณบุรี กรุงเทพมหานคร สมุทรสาคร สมุทรสงคราม และฉะเชิงเทรา สามารถสร้างผลงานการแสดงให้เป็นที่ประจักษ์ ดังเช่น บางงานที่เจ้าภาพจะระบุเรื่องที่จะออกแสดง เพราะ อยากรับเสียงหรือชมการแสดงของภรรยาซึ่งแสดงเป็นตัวเอกในเรื่องนั้น เป็นต้น และยังสามารถนำความ พิเศษจากการที่ได้ออกสื่อวิทยุ มาใช้เป็นข้อมูลประกอบป้ายโฆษณาของคณะ ซึ่งช่วยประกอบการตัดสินใจ ว่าจ้างงานให้แก่เจ้าภาพ เป็นการสร้างโอกาส และจุดแข็งให้กับคณะของตนอีกทางหนึ่ง

ต่อมาในช่วงประมาณ ปีพ.ศ.2535 ผู้สนับสนุนค่าเช่าสถานี เริ่มทยอยยกเลิกการสนับสนุน โดยนาย สมพงษ์ได้แสดงความคิดเห็นถึงสาเหตุที่มาของเหตุการณ์นี้ว่า “ตอนนั้นมีโทรทัศน์เข้ามา มีลิเก โฆษณา ลิเกซีดี คนฟังก็น้อยไป” ถึงแม้ต่อมาจะมีผู้มาชักชวนขอให้กลับไปทำรายการลิเกวิทยุอีก แต่ก็มิได้ ตอบตกลง นายสมพงษ์ได้ให้เหตุผลว่า “ตนไม่อยากทำแล้ว อายุมากด้วย และคนฟังก็น้อยกว่าเมื่อก่อน” เมื่อไม่มีผู้สนับสนุนค่าเช่าเวลาของสถานี ประกอบกับค่าดำเนินการอัดเทปเสียงบันทึก การแสดงนั้นมี ค่าใช้จ่ายที่สูงมากอยู่แล้ว หากยังคงดำเนินกิจการลิเกวิทยุต่อไป จะทำให้มีภาระค่าใช้จ่ายมากเกินไป รับผิดชอบไหว ด้วยสาเหตุดังกล่าวมานี้ จึงอาจเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้นายสมพงษ์ตัดสินใจล้มเลิกกิจการ ลิเกวิทยุ และไม่กลับไปทำกิจการนี้อีก (สมพงษ์ ไตรหาญ, 2564, 6 มีนาคม)

ภาพที่ 8-9 วิหารพระพุทธชินราช วัดสามก่ ตำบลสามก่ อำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
สถานที่บันทึกเสียงการแสดงลิเก ของคณะสมพงษ์ ลูกบ้านแพน
ที่มา : เชมวันต์ นาฏการจณดิษฐ์, 2564, [ภาพถ่าย]

ในปัจจุบันคณะสมพงษ์ ลูกบ้านแพน ยังคงเปิดรับงานทั้งการแสดงลิเก ระบายรำฟ้อน และงานบรรเลงปี่พาทย์ โดยมีที่ทำการของคณะ คือบ้านเลขที่ 55 หมู่ 7 ตำบลบ้านแพน อำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยการแสดงลิเกนั้น ในบางงานอาจเปลี่ยนป้ายคณะ เป็น “น้ำเพชร บุตรสมพงษ์” ซึ่งเป็นชื่อทางการแสดงลิเก ของนางสาวสุภาพันธ์ ไตรหาญบ้าง ขึ้นอยู่กับว่างานนั้นเจ้าภาพ ติดต่อผ่านทางใครและผู้ชมส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนในช่วงวัยใดเป็นเหตุผลประกอบการขึ้นป้ายในงานนั้น ๆ

ภาพที่ 10-11 นางเอกลิเก "น้ำเพชร บุตรสมพงษ์" หรือนางสาวสุภาพันท์ ไตรหาญ
บุตรสาวของนายสมพงษ์ ไตรหาญ (ยืนด้านซ้าย)
ที่มา : เขมวันต์ นาฏการจณดิษฐ์, 2564, [ภาพถ่าย]

สรุปและอภิปรายผล

การเกิดขึ้นของกิจการลิเกวิทยุ อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นปรากฏการณ์หนึ่ง ในช่วง พ.ศ.2525-2530 ที่แสดงถึงความพยายามของคณะลิเกสองคณะคือคณะลิเกรวมมิตร บ้านแพน ซึ่งเป็นคณะลิเกที่เคยอยู่ในภาวะซบเซา และคณะสมพงษ์ ลูกบ้านแพน ซึ่งเป็นคณะลิเกที่เกิดขึ้นใหม่ ในการเพิ่มโอกาสทางธุรกิจ โดยอาศัยช่องทางคือสื่อวิทยุเป็นเครื่องช่วยให้ลิเก ซึ่งเป็นการแสดงพื้นบ้านที่มี ลักษณะเป็น “สื่อรับ” ที่ผู้รับสารจะต้องเดินทางเข้ามาหา เข้ามาชมจึงจะได้รับสาร” ให้มีลักษณะ กลายเป็น “สื่อรุก” คือสามารถเดินทางเข้าไปหาผู้รับสารได้แม้ในระยะทางที่ห่างไกล หรือการคมนาคม เป็นไปด้วยความลำบาก (กนิษฐา เทพสุด, 2557, หน้า 100-101) ผ่านการกระจายคลื่นเสียงของสถานี วิทยุ ซึ่งผลจากการปรับตัวดังกล่าว ส่งผลให้คณะลิเกทั้งสองคณะสามารถเป็นที่รู้จักกลุ่มเป้าหมาย ในวงกว้าง โดยมีตัวแปรความสำเร็จคือ ความถี่ของคลื่นเสียงในแต่ละสถานีวิทยุ ซึ่งมีความสัมพันธ์ กับระยะทางในการกระจายเสียง และอัตราค่าเช่าเวลา กล่าวคือ สถานีวิทยุใดที่มีคลื่นความถี่มาก การกระจายเสียงก็จะสามารถส่งไปได้ในระยะที่ไกล อัตราค่าเช่าเวลาก็จะมีความสูงต่ำเป็นเงาตามตัว ดังเช่น คณะรวมมิตร บ้านแพน ที่ยอมเสียค่าเช่าเวลารายเดือนถึงเดือนละ 7,000 บาท ให้กับสถานีวิทยุ รักษาดินแดนภาคพิเศษ ซึ่งสูงกว่าสถานีวิทยุกรมการรักษาดินแดน ที่คณะสมพงษ์ ลูกบ้านแพนทำการ แสดงอยู่ถึง 3 เท่า เพื่อแลกกับการขยายพื้นที่ของกลุ่มลูกค้าไปถึงระดับข้ามภูมิภาค เช่น ชุมพร อุดรธานี

และอุดรดิตถ์ เป็นต้น ทั้งนี้แม้ค่าเช่าเวลาของสถานีวิทยจะมีราคาที่สูง แต่เบื้องหลังของความสำเร็จนั้น มีห้างร้านส่วนหนึ่งให้การสนับสนุนในด้านทุนทรัพย์ โดยวิธีการหาผู้สนับสนุนนั้นจะดำเนินการด้วยวิธีการ สุ่ม โดยห้างร้านต่าง ๆ ที่ให้การสนับสนุน จะมีข้อแลกเปลี่ยนกันทางธุรกิจ คือคณะลิเกต้องช่วย ประชาสัมพันธ์ ห้างร้าน หรือผลิตภัณฑ์ของตน เป็นค่าตอบแทนด้วย ซึ่งถ้าหากพิจารณาห้างร้านที่ให้การ สนับสนุน คณะลิเกทั้งสองคณะ จะพบว่าส่วนใหญ่ดำเนินธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับสินค้าอุปโภค บริโภค เช่น ห้างขายยา ห้างทองรูปพรรณ ร้านขายอุปกรณ์การเกษตร สะท้อนให้เห็นว่า ลิเกเป็นที่นิยมของคน ทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกร ซึ่งมีเป็นจำนวนมาก จึงอาจเป็นไปได้ว่า คณะลิเกทั้งสองคณะรู้จัก กลุ่มผู้ชมของตนเองเป็นอย่างดี จึงนำข้อมูลมาใช้ประกอบการสุ่มหาผู้สนับสนุน และผู้สนับสนุนก็อาจรู้จัก กลุ่มผู้ฟังลิเก เป็นอย่างดี จึงยอมให้การสนับสนุนเพื่อแลกกับการเข้าถึงกลุ่มลูกค้าผ่านสื่อลิเกวิทยุ

รูปแบบของลิเกวิทยุโดยทั่วไป จากการศึกษาพบว่ามียู 2 แบบ คือ แบบแสดงในห้องส่งที่ผู้แสดง ไม่ต้องแต่งตัวและไม่ต้องรำ ใช้เพียงเสียงร้อง ถ่ายทอดบทบาทอารมณ์ของตัวละครเพียงเท่านั้น และแบบ ออกตัว คือการแสดงลิเกบนเวที ที่มีการกระจายเสียงไปพร้อม ๆ กัน หรือบันทึกเป็นเทปเสียง สำหรับนำไปออกอากาศในเวลาที่กำหนด แต่สำหรับลิเกวิทยุคณะรวมมิตร บ้านแพน และคณะสมพงษ์ ลูกบ้านแพน จะมีวิธีการคล้ายแบบที่ 1 เพียงแต่มิใช่เป็นการแสดงสด แต่เป็นการบันทึกเสียงในห้องอัดของ ตนเอง และส่งไปให้สถานีวิทยุออกอากาศตามกำหนด โดยในการบันทึกเสียง ทั้งสองคณะใช้วิธีบันทึกเสียง เป็นการแสดงลิเกเรื่องยาว แล้วนำมาตัดตอนออกเป็นตอนสั้น ๆ ให้พอดีกับเวลาในการออกอากาศ พร้อม ทั้งแทรกโฆษณาให้กับห้างร้านที่สนับสนุนทุนทรัพย์ และประชาสัมพันธ์งานบุญ งานเทศกาลต่าง ๆ ของ เจ้าภาพที่มาว่าจ้างไปทำการแสดง เป็นการใช้ออกาสในการสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างผู้จ้างกับผู้รับจ้าง อีกทางหนึ่ง

ต่อมาในช่วง พ.ศ.2535 ลิเกวิทยุทั้งสองคณะ ได้ประสบปัญหาห้างร้านต่าง ๆ ซึ่งเป็นแหล่งทุนหลัก ในการดำเนินการ ระวังการให้เงินสนับสนุนค่าเช่าเวลาสถานี เนื่องจากมีปัจจัย คือในช่วง พ.ศ.2530-2539 ประเทศไทยได้เกิดปรากฏการณ์เกี่ยวกับกิจการวิทยุและโทรทัศน์หลายเหตุการณ์ขึ้น เช่น การเกิดขึ้นของสถานีวิทยุโทรทัศน์ประเทศไทยช่อง 11 ซึ่งออกอากาศอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ.2531 การให้สัมปทานโทรทัศน์บอกรับสมาชิกหรือเคเบิลทีวีแก่บริษัทอินเตอร์เนชั่นแนล บรอดคาสต์ติ้ง แอนด์คอมมิวนิเคชั่น จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทใน เครือชินวัตร ใน พ.ศ.2532 และการให้สัมปทานแก่ บริษัทสยามบรอดคาสต์ติ้ง แอนด์คอมมิวนิเคชั่น จำกัด หรือไทยสกายเคเบิล ในเครือธนาถ ใน พ.ศ.2533 (มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2559, 43-44) เป็นต้น ซึ่งการเกิดขึ้นของสถานีโทรทัศน์ ฟรีทีวี และสถานีโทรทัศน์แบบบอกรับสมาชิกนี้ แสดงให้เห็นถึงการที่ผู้คนสามารถเข้าถึงสื่อโทรทัศน์ ได้มากขึ้น จึงเกิดสถานีโทรทัศน์ใหม่ ๆ เพื่อตอบสนองพฤติกรรมของผู้คนที่เปลี่ยนไป ส่งผลให้วิทยุ ซึ่งเป็นสิ่งบันเทิงอย่างเก่าได้รับความนิยมน้อยลง อีกทั้งการโฆษณาผ่านสื่อโทรทัศน์ก็มีข้อดีมากกว่า คือสามารถให้การรับรู้ได้ทั้งโสตสัมผัสและจักษุสัมผัส กล่าวคือ ผู้บริโภคจะสามารถมองเห็นภาพลักษณ์ และได้ยินการบรรยายสรรพคุณของผลิตภัณฑ์ไปพร้อม ๆ กัน ทำให้การรับชมโฆษณานั้นเกิดสุนทรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งความมั่นใจในตัวผลิตภัณฑ์ อันเป็นปัจจัยหลักที่มีผลต่อการนำไปประกอบข้อมูล เพื่อตัดสินใจซื้อ ซึ่งตรงกันข้ามกับสื่อวิทยุที่ผู้บริโภคอาจต้องมีความกังวลใจอยู่ตลอดเวลาเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ ที่ตนเองสั่งซื้อ เพราะได้รับข้อมูลเพียงแค่เสียง ผู้โฆษณาอาจทำการโฆษณาเกินจริงก็เป็นได้ สรุปคือ

เมื่อมีสื่อที่สามารถสร้างความเชื่อมั่นให้กับผู้บริโภค และเป็นช่องทางที่เข้าถึงผู้บริโภคได้มากกว่าในยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป ปัจจัยเหล่านี้จึงเป็นเหตุให้ห้างร้านต่าง ๆ ระวังการสนับสนุนทุนทรัพย์ให้กับคณะลิเกวิทยุทั้งสองคณะ แม้ว่าลิเกจะเป็นที่นิยมก็จริง แต่การหายไปของลิเกในสื่อวิทยุ ก็ได้เป็นปัญหาให้กับกลุ่มผู้ชม เนื่องจากลิเกมีการหาช่องทางและพัฒนารูปแบบให้เข้าถึงผู้ชมได้ตลอดเวลา เช่น ลิเกซีดี (CD) ลิเกดีวีดี (DVD) ลิเกวีดีโอ (VDO) หรือในสื่อโทรทัศน์นั้น ปรากฏคณะลิเกทำการแสดงตั้งแต่ พ.ศ.2506 มีรายการลิเก ที่ได้รับความนิยมยาวนานถึง 20 ปี เช่น รายการลิเกรวมดาวดารารเงินล้าน ที่ออกอากาศมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2519 เป็นต้น (กนิษฐา เทพสุด, 2557, หน้า 46) ซึ่งปัจจัยเหล่านี้อาจเป็นส่วนหนึ่งที่ส่งผลให้แม้ในภายหลังจะมีผู้กลับมาให้การสนับสนุนคณะสมพงษ์ ลูกบ้านแพน ให้กลับมาทำกิจการลิเกวิทยุ นายสมพงษ์ ก็ยอมกลับไปทำกิจการอีก เพราะคงเล็งเห็นถึงสถานการณ์และอนาคตของลิเกวิทยุ รวมถึงโดยปกติแล้วคณะลิเกทั้งสองคณะมีรายได้หลักจากงานหาที่ผู้ว่าจ้างติดต่อไปทำการแสดงในที่ต่าง ๆ ลิเกวิทยุเป็นเพียงเครื่องมือในการช่วยประชาสัมพันธ์หรือโฆษณาคณะ ซึ่งมอบผลกำไรในรูปของชื่อเสียงและโอกาส และมีต้นทุนสูง การที่ต้องล้มเลิกกิจการลิเกวิทยุถึงจะส่งผลกระทบไปบ้าง แต่ชื่อเสียงที่สั่งสมมาก็อาจพอช่วยให้กิจการดำเนินต่อไปได้

ถึงแม้ว่าลิเกวิทยุ จะไม่สามารถตอบสนองต่อการนำไปปรับใช้สังคมในยุคปัจจุบันได้ เช่นสมัยก่อนแต่สิ่งหนึ่งซึ่งคณะลิเกวิทยุในอำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา รวมทั้งที่อื่น ๆ ได้ทิ้งไว้ คือมรดกความทรงจำที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญา และการพยายามปรับตัวของกลุ่มศิลปินลิเก เพื่อความอยู่รอดและการประสบความสำเร็จ ท่ามกลางกระแสสังคมยุคโลกาภิวัตน์ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและตลอดเวลา เป็นบทเรียนที่มีค่าในการศึกษาและอนุรักษ์ภูมิปัญญาวัฒนธรรมไทยต่อไป

บรรณานุกรม

- กนิษฐา เทพสุด. (2557). การปรับประสานสื่อพื้นบ้าน “ลิเก” ผ่านทางสื่อโทรทัศน์: กรณีศึกษา รายการลิเกรวมดาวดาราทงสถานวิทยุโทรทัศน์กองทัพบก ช่อง 5. วิทยานิพนธ์ ปริญญา มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- การแสดงลิเกของคณะสมพงษ์ ลูกบ้านแพน ในอดีต. (2564). [ภาพถ่าย]. พระนครศรีอยุธยา: เขมวันต์ นาฏการจนดิษฐ์.
- เกษร ไตรหาญ. (2564, 6 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- จิรพงษ์ ปาขจร. (2564, 4 เมษายน). สัมภาษณ์.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ, พระบาทสมเด็จพระ. (2564). จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 10. ค้นเมื่อ 28 มีนาคม 2564, จาก vajirayana.org
- ชนานาถ พรณอรรถ. (2564, 26 พฤษภาคม). สัมภาษณ์.
- ชรุต กิจโชคดี. (2564, 6 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- ดำรงราชานุภาพฯ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2564). สารัสนสมเด็จ. ค้นเมื่อ 28 มีนาคม 2564, จาก vajirayana.org
- นริศราณัฐวิวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. (2564). สารัสนสมเด็จ. ค้นเมื่อ 28 มีนาคม 2564, จาก vajirayana.org

นางเอกลิเก "น้ำเพชร บุตรสมพงษ์" หรือนางสาวสุภาพันธุ์ ไตรหาญ. (2564). [ภาพถ่าย].

พระนครศรีอยุธยา: เขมวันต์ นาฏการจันดิษฐ์.

นาฬิการูปพระเอกลิเก เพ็ชร บ้านแพน. (2564). [ภาพถ่าย]. พระนครศรีอยุธยา: เขมวันต์ นาฏการจันดิษฐ์.

ป้ายโฆษณาของคณะ ริมถนนปากทางเข้าบ้านของนายชรด กิจโชคดี. (2564). [ภาพถ่าย].

พระนครศรีอยุธยา: เขมวันต์ นาฏการจันดิษฐ์.

พระเอกลิเก เพ็ชร บ้านแพน หรือนายชรด กิจโชคดี ในวัยหนุ่ม. (2564). [ภาพถ่าย].

พระนครศรีอยุธยา: เขมวันต์ นาฏการจันดิษฐ์.

พระเอกลิเก เพ็ชร บ้านแพน หรือนายชรด กิจโชคดี ในวัยหนุ่ม (2). (2564). [ภาพถ่าย].

พระนครศรีอยุธยา: เขมวันต์ นาฏการจันดิษฐ์.

พระเอกลิเก สมพงษ์ ลูกบ้านแพน หรือนายสมพงษ์ ไตรหาญ ในวัยหนุ่ม. (2564). [ภาพถ่าย].

พระนครศรีอยุธยา: เขมวันต์ นาฏการจันดิษฐ์.

มูลนิธิโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. (2564). ลิเกยุคต่าง ๆ. ค้นเมื่อ 27 พฤษภาคม 2564,

จาก www.saranukromthai.or.th.

มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. (2559). วิวัฒนาการ และสถานภาพปัจจุบันของสื่อ

โครงสร้างตลาดสื่อวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ และสื่อใหม่ (New Media), วิวัฒนาการ

เทคโนโลยี ของสื่อ. (เอกสารรายงานผลการศึกษา). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

พัฒนาประเทศไทย

วิวัฒน์ชัย บุญเรือง. (2564, 4 เมษายน). สัมภาษณ์.

วิหารพระพุทธชินราช วัดสามก้อ สถานที่บันทึกเสียงการแสดงลิเก ของคณะสมพงษ์ ลูกบ้านแพน.

(2564). [ภาพถ่าย]. พระนครศรีอยุธยา: เขมวันต์ นาฏการจันดิษฐ์.

สมพงษ์ ไตรหาญ. (2564, 6 มีนาคม). สัมภาษณ์.

สมยศ คุ้มชัย. (2564, 21 พฤษภาคม). สัมภาษณ์.

สุภาพันธุ์ ไตรหาญ. (2564, 6 มีนาคม). สัมภาษณ์.

อนุกุล โรจนะสุขสมบูรณ์. (2557). ลิเกในประเทศไทย. (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริม

วัฒนธรรม

_____. (2561). ลิเกในประเทศไทย. วารสารอารยธรรมศึกษา โขง-สาละวิน, 9(1), 22.